

МЕЖІ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ

LIMITS OF LEGAL RELATIONS OF FREIGHT TRANSPORTATION IN UKRAINE

Шкарупа К.В., д.ю.н., старший дослідник,
провідний науковий співробітникНауково-дослідний інститут публічного права
ORCID ID: 0000-0002-1816-3559Курило І.В., д.ю.н., професор
головний науковий співробітникНауково-дослідний інститут публічного права
ORCID ID: 0000-0001-7018-3883Овчарук С.С., д.ю.н., доцент,
головний науковий співробітникНауково-дослідний інститут публічного права
ORCID ID: 0009-0007-8337-5076

У статті узагальнено межі правових відносин у сфері вантажних перевезень в Україні крізь призму доктринального, нормативного та судового підходів. Вихідною базою аналізу стало лексичне тлумачення категорії «вантажні перевезення» в міжнародному словниковому просторі, де воно розглядається як комплексний процес переміщення вантажів різними видами транспорту з урахуванням мовних і регіональних особливостей. Зазначається, що хоча чинне законодавство України не містить уніфікованого визначення цього терміна, аналіз міжнародних конвенцій та транспортних кодексів дозволяє виокремити універсальні риси його правового статусу. Особлива увага приділена теоретичному осмисленню поняття «правові відносини», які в загальнотеоретичному вимірі визначаються як врегульовані нормами права суспільні відносини між суб'єктами, наділеними правами та обов'язками. Їхня структура охоплює норми права, суб'єктів, об'єкт, зміст та юридичні факти, що зумовлюють виникнення, зміну або припинення. В адміністративно-правовій площині відносини у сфері перевезень характеризуються участю суб'єкта, наділеного владними повноваженнями, а також імперативністю приписів, що забезпечують належне виконання публічних завдань. Водночас адміністративно-правові відносини включають не лише вертикальні, а й горизонтальні взаємозв'язки, що гарантують реалізацію управлінських функцій на умовах паритету. Регулювання в цій сфері поєднує імперативні норми та диспозитивні можливості, дозволяючи індивідуалізувати умови договору. Нормативне закріплення правових відносин у сфері транспорту здійснюється через положення спеціальних законів. У залізничному транспорті вантаж визначається як матеріальні цінності, що перевозяться у спеціально призначених вагонах, для яких оформлюються транспортні документи і встановлюється відповідальність сторін. В автомобільному транспорті основна увага приділяється договірній природі перевезення та оформленню товарно-транспортних накладних, а також контролю безпеки та відповідності міжнародним стандартам.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративно-правові відносини, автомобільний транспорт, договір перевезення, залізничний транспорт, міжнародні конвенції, нормативне регулювання, об'єкт перевезення, правовий режим, правовий статус сторін, правові відносини, транспортне законодавство, транспортні кодекси, упаковка вантажу, відповідальність перевізника.

The article summarizes the concept of legal relations in the field of freight transportation in Ukraine through the lens of doctrinal, regulatory, and judicial approaches. The starting point of the analysis was the lexical interpretation of the category "freight transportation" in the international dictionary space, where it is understood as a complex process of moving goods by different modes of transport, taking into account linguistic and regional peculiarities. It is noted that although the current legislation of Ukraine does not provide a unified definition of this term, the analysis of international conventions and transport codes makes it possible to distinguish the universal features of its legal status. Special attention is paid to the theoretical understanding of the concept of "legal relations," which in the general theoretical dimension are defined as social relations regulated by legal norms between subjects endowed with rights and obligations. Their structure includes legal norms, subjects, object, content, and legal facts that determine the emergence, modification, or termination of such relations. In the administrative-legal dimension, relations in the field of transportation are characterized by the participation of a subject vested with authoritative powers, as well as by the imperative nature of provisions ensuring the proper fulfillment of public tasks. At the same time, administrative-legal relations include not only vertical but also horizontal interactions that guarantee the implementation of management functions on a parity basis. Regulation in this area combines imperative norms and dispositive opportunities, allowing for the individualization of contract terms. The normative consolidation of legal relations in the field of transport is carried out through the provisions of special laws. In railway transport, cargo is defined as material assets transported in specially designated wagons, for which transport documents are drawn up and the liability of the parties is established. In road transport, the focus is placed on the contractual nature of transportation and the preparation of consignment notes, as well as on safety control and compliance with international standards.

Key words: administrative law, administrative-legal relations, automobile transport, cargo packaging, consignment note, contract of carriage, international conventions, legal relations, legal status of the parties, normative regulation, object of carriage, railway transport, responsibility of the carrier, transport codes, transport legislation.

Вступ. Правові відносини у сфері вантажних перевезень є складовою частиною транспортного права та водночас важливим елементом господарського обігу. Вони формуються у процесі переміщення матеріальних цінностей різними видами транспорту та охоплюють комплекс зв'язків між перевізником, відправником і одержувачем.

Ці відносини врегульовані нормами права, міжнародними конвенціями та договірними зобов'язаннями, що забезпечує їхню багаторівневу природу. Особливістю є поєднання приватноправових і публічноправових елементів, оскільки відносини одночасно мають господарський та адміністративний вимір.

Теоретичне осмислення категорії «правові відносини» дозволяє визначити їх як урегульовану форму соціальної взаємодії, що ґрунтується на юридичних фактах і має чітко окреслений суб'єктний склад. У сфері транспорту ці відносини набувають специфіки через потребу забезпечення безпеки, своєчасності та належної організації перевезень. Важливим є закріплення взаємних прав і обов'язків сторін, індивідуалізація договірних умов та встановлення меж відповідальності. Саме тому правові відносини у сфері вантажних перевезень можна розглядати як інструмент забезпечення балансу інтересів держави, бізнесу та суспільства.

У нормативному вимірі правове регулювання вантажних перевезень здійснюється через систему спеціальних законів, кодексів і підзаконних актів. Вони визначають поняття вантажу, умови його транспортування, оформлення документів, строки доставки та порядок приймання. Водночас міжнародні договори та конвенції встановлюють уніфіковані стандарти, що сприяють гармонізації правовідносин у сфері міжнародних перевезень. Поєднання імперативних і диспозитивних приписів дозволяє створювати гнучке, але водночас обов'язкове правове середовище.

У науковій площині правові відносини у сфері вантажних перевезень аналізуються крізь призму їхнього змісту, структури та функцій. Центральним елементом є договір перевезення, який забезпечує конкретизацію зобов'язань і визначає статус кожної сторони. Правова доктрина наголошує на значенні юридичних фактів, що зумовлюють виникнення, зміну чи припинення відносин. Значну увагу приділено також механізмам відповідальності, які охоплюють як відшкодування шкоди, так і спеціальні санкції. Це дозволяє розглядати правові відносини як комплексну систему, що забезпечує сталість і передбачуваність у транспортній діяльності.

Проблематика правових відносин у сфері вантажних перевезень полягає у відсутності єдиного законодавчого визначення базових понять, розбіжностях між нормами національного та міжнародного права, а також у складності практичного застосування положень конвенцій і договорів. Суди часто стикаються з проблемами визначення строків позовної давності, обсягу відповідальності перевізника та дійсності окремих договірних умов. У результаті це породжує неоднозначність у правозастосовній практиці, що негативно впливає на ефективність захисту прав учасників транспортних правовідносин.

Актуальність визначається зростанням ролі транспортної галузі в сучасних умовах глобалізації та інтенсифікації міжнародної торгівлі. Вантажні перевезення є ключовим чинником економічного розвитку, а їхнє правове забезпечення гарантією стабільності господарських процесів. Сучасні проблеми, пов'язані з цифровізацією логістики, потребою уніфікації стандартів та забезпечення безпеки, зумовлюють потребу в комплексному аналізі правових відносин у цій сфері. Саме тому узагальнення поняття правових відносин у вантажних перевезеннях є важливим як для розвитку правової науки, так і для вдосконалення практики їх застосування.

Огляд останніх досліджень. До окремих питань аналізованої проблематики звертали свою увагу такі вчені, як А. Волкова, В. Галунько, Р. Лідовець, С. Павлюк, О. Петришин, Р. Шишки та інші. Проте зазначені вчені проблему правових відносин вантажних перевезень в Україні безпосередньо не аналізували, зосереджуючи свої наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних соціально-правових, безпекових та економічних питаннях у цій сфері адміністративно-правового регулювання.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії природного права, адміністративно-правових наук і вітчизняного законодавства розкрити межі правових відносин вантажних перевезень в Україні.

Виклад основних положень. Згідно з Коллінзким COBUILD передовим словником для учнів (Велика Британія), поняття «вантажні перевезення» трактується як переміщення вантажів вантажівками, поїздами, кораблями або літаками, тоді як термін «transportation» означає будь-який вид транспорту, яким можна подорожувати чи перевозити товари; у британському варіанті англійської замість transportation зазвичай використовується слово transport. У словниковому значенні йдеться про комплексне визначення процесу переміщення товарів і транспортних засобів, що забезпечують таке перевезення, із зазначенням регіональних мовних особливостей [1].

Р. Лідовець визначає поняття «вантаж» у договорі перевезення як матеріальні цінності, що передаються відправником перевізнику для транспортування до пункту призначення з наступним виданням одержувачу. Наголошує, що чинне законодавство України не містить уніфікованого визначення цього терміна, однак аналіз міжнародних конвенцій, спеціальних транспортних кодексів і підзаконних актів дає можливість окреслити його універсальні ознаки. До складу вантажу належить будь-яке майно, прийняте до перевезення, за винятком пошти, багажу, бортових припасів та обладнання транспортного засобу. Важливим моментом є включення упаковки, контейнерів або іншого обладнання, якщо вони передаються перевізнику саме відправником, що впливає на визначення меж відповідальності перевізника за їх збереження [2].

У теорії права поняття «правові відносини» розглядається як суспільні відносини, урегульовані нормами права та виражені у взаємозв'язках між суб'єктами, які наділені відповідними правами й обов'язками. Виникнення правових відносин завжди пов'язане з участю щонайменше двох сторін і зумовлюється наявністю юридичного факту як підстави. До основних характеристик відносять їх правову зумовленість, визначеність суб'єктного складу та юридичну обов'язковість. У межах цих відносин індивідуалізуються права й обов'язки кожної зі сторін, що забезпечує стабільність і передбачуваність правових наслідків. Зміст правовідносин становлять суб'єктивні права й обов'язки щодо об'єкта матеріального чи нематеріального характеру, тоді як їх структура включає правові норми, суб'єктів, об'єкт, зміст і юридичні факти, що зумовлюють виникнення, зміну або припинення правового зв'язку [3, с. 231–234].

В адміністративному праві адміністративно-правові відносини розглядаються як врегульована правом форма соціальної взаємодії між суб'єктами, з яких один завжди наділений юридичновладними повноваженнями. Їх виникнення пов'язане з процесом реалізації публічного адміністрування, спрямованого на задоволення як публічних, так і приватних інтересів. Зміст цих відносин полягає в тому, що вони є юридичною формою виконання публічно-владних завдань через закріплення взаємних прав і обов'язків. Державна воля в адміністративно-правових відносинах проявляється у вигляді конкретних юридичних актів, що здатні породжувати, змінювати чи припиняти правові зв'язки. Відмінною особливістю є можливість їх виникнення як за ініціативою органу публічного адміністрування, так і без згоди іншої сторони, що зумовлює наявність спеціального режиму юридичної відповідальності. При цьому такі відносини охоплюють не тільки вертикальні, а й горизонтальні зв'язки, що забезпечують реалізацію управлінських функцій на умовах паритету [4, с. 94–113].

На доктринальному рівні нашу увагу привернула робота Р. Шишки, де той визначає поняття правових відносин у сфері вантажних перевезень як систему юридично значущих зв'язків між учасниками, що врегульовані нормами права з урахуванням особливостей транспортної діяльності. Центральним елементом цих відносин є договір перевезення, який окреслює права та обов'язки сторін

і встановлює механізми відповідальності у випадку невиконання зобов'язань. Підкреслюється, що регулювання перевезень поєднує імперативний та диспозитивний підходи: воно містить обов'язкові приписи й одночасно надає можливість визначати індивідуальні умови на договірній основі. Важливим чинником постають юридичні факти, які зумовлюють виникнення, зміну чи припинення правовідносин, забезпечуючи перехід від загальних норм до конкретних дій суб'єктів. При цьому правовий режим вантажу, статус сторін і механізми захисту їхніх прав визнаються ключовими елементами ефективної організації та реалізації перевезень [5].

А. Волкова визначає поняття правових відносин у сфері перевезення вантажів автомобільним транспортом як систему зв'язків між перевізником, вантажовідправником і вантажоодержувачем, що врегульована нормами права. Ці відносини формуються на підставі договору перевезення, який виконує ключову функцію в конкретизації взаємних прав і обов'язків сторін. У межах такого механізму регулювання враховуються юридичні факти, правовий статус учасників, правовий режим вантажу, а також застосовуються методи стимулювання, обмеження, заборони й захисту прав. При цьому діяльність суб'єктів визначається не лише умовами договору, але й імперативними нормами чинного законодавства, особливо у сфері забезпечення безпеки та відповідності міжнародним стандартам. Договір при цьому розглядається як мононормативний акт, що індивідуалізує відносини згідно з волею сторін, поєднуючи диспозитивність і потребу єдиного правового регулювання [6].

С. Павлюк розглядає правові відносини у сфері перевезення вантажів у прямому змішаному (мультимодальному) сполученні як комплексну систему регулювання, що забезпечує організацію й реалізацію доставки вантажу за участю щонайменше двох видів транспорту під відповідальністю оператора змішаного перевезення. Цей оператор є центральною фігурою, який укладає договір із вантажовідправником, відповідає за весь процес доставки та є представником фактичних перевізників. Предметом регулювання охоплюється не тільки сам процес транспортування, а й супутні послуги, що мають вартісне вираження та оформлюються єдиним перевізним документом, часто в електронному вигляді. Правовідносини в цій сфері характеризуються багатокomпонентністю, оскільки включають взаємодію щодо перевезення, організації доставки, визначення відповідальності сторін і застосування міжнародних стандартів [7].

Правові відносини у сфері транспорту згідно із Законом України «Про транспорт» будуються як врегульована нормами права система зв'язків між підприємствами транспорту, органами влади та користувачами транспортних послуг. Вони охоплюють організацію перевезень пасажирів, вантажів, багажу та пошти, забезпечення безпеки транспорту, дотримання економічних і соціальних інтересів держави та громадян. У центрі таких відносин перебувають підприємства транспорту, які зобов'язані забезпечувати якісне і своєчасне перевезення, дотримання вимог охорони навколишнього середовища та укладання договорів страхування відповідальності. Водночас держава здійснює управління цією сферою через формування та реалізацію політики, ліцензування, тарифне регулювання та координацію роботи різних видів транспорту. Особливе значення має встановлення правил безпеки, охорони вантажів та майна, а також відповідальність підприємств за втрату чи пошкодження вантажів. Відносини визначаються поєднанням імперативних приписів законодавства й договірних зобов'язань між перевізником та замовниками послуг. Вони також охоплюють економічні механізми, такі як тарифи, ліцензії й державні замовлення, що формують умови функціонування галузі. Правові відносини у транспортній сфері є комплексними,

спрямованими на задоволення потреб суспільства у перевезеннях і водночас на забезпечення належного рівня безпеки та відповідальності суб'єктів [8].

Звертаючись до судової практики ми виявили справу № 914/2044/18 Господарського суду Львівської області, в якій виникнення правових відносин було пов'язано з укладенням між ФОП Тон О.О. та ФОП Бурбаном В.М. договору транспортно-експедиційного обслуговування, на підставі якого сторони оформили заявки на міжнародні вантажні перевезення. Зобов'язання перевізника передбачали доставляння вантажу за погодженим маршрутом та дотримання умов, зокрема заборони на перевантаження без згоди експедитора. Суд установив, що відбулося самовільне перевантаження, підтверджене CMR-накладними та інвойсами, що кваліфікувалося як неналежне виконання зобов'язання. Регулювання цих правовідносин здійснювалося поєднанням норм Цивільного кодексу України, положень Конвенції CMR та умов договору, які визначали взаємну відповідальність сторін. Важливим елементом суперечки стало питання застосування позовної давності, оскільки відповідач заявив про її сплив, а позивач не довів поважність причин пропуску. Суд дійшов висновку, що хоча факт порушення умов перевезення був установлений, вимога про стягнення штрафу не могла бути задоволена у зв'язку із пропуском строку позовної давності [9].

Поняття вантажу в розумінні Закону України «Про залізничний транспорт» визначається як матеріальні цінності, що перевозяться залізничним транспортом у спеціально призначеному вантажному рухомому складі. Вантаж є об'єктом перевезення, для якого оформлюються транспортні документи, установлюються умови збереження, строки доставки, порядок приймання і видання, а також визначається відповідальність сторін за його цілісність і своєчасну доставку. До складу вантажу може входити продукція виробничо-технічного призначення, товари широкого вжитку, сировина, комплектційні та інші матеріальні блага. Перевезення вантажів здійснюється як у внутрішньому, так і в міжнародному сполученні, з урахуванням спеціальних правил, що регулюють окремі категорії вантажів – небезпечних, цінних чи швидкопсувних. Окремо врегульовано поняття багажу, вантажобагажу та пошти, які мають власне правове забезпечення в межах транспортного законодавства [10].

Категорія вантажних перевезень у розумінні Закону України «Про автомобільний транспорт» подається як переміщення вантажів вантажними автомобілями, що здійснюється на договірних засадах між перевізником і замовником. До таких перевезень належить транспортування різних матеріальних цінностей, включно з товарами, сировиною чи обладнанням, із підтвердженням прийняття вантажу товарно-транспортною накладною або іншим документом. Вантажні перевезення здійснюються у внутрішньому та міжнародному сполученні з обов'язковим дотриманням вимог безпеки, габаритно-вагового контролю, оформленням транспортних і митних документів, а також на підставі положень відповідних нормативних актів і правил. Вони є об'єктом державного регулювання і контролю, спрямованого на забезпечення безпечного, якісного й ефективного надання транспортних послуг усім споживачам [11].

Висновки. Отже, правові відносини у сфері вантажних перевезень формуються як багаторівнева система, що поєднує норми міжнародного, національного та підзаконного регулювання. Їх зміст визначається через договір перевезення, у якому закріплюються права та обов'язки сторін, порядок доставки, умови збереження та відповідальність за порушення. Важливим є врахування особливостей транспортної діяльності, оскільки перевезення вантажів має специфічні ризики, пов'язані з безпекою, технічними характеристиками транспорту та вимогами до вантажу. Визначення вантажу як об'єкта правовідно-

син охоплює як матеріальні цінності, так і їх упаковку чи контейнер, що прямо впливає на обсяг відповідальності перевізника.

Правова наука тлумачить вантажні перевезення як систему відносин, у межах яких реалізуються економічні та юридичні інтереси учасників. Перевізник бере на себе зобов'язання доставити вантаж у встановлений строк, а відправник і одержувач мають право вимагати належного виконання умов. Укладення договору перевезення є основою для виникнення зобов'язань і визначення правового статусу сторін. Водночас регулювання цієї сфери поєднує диспозитивні норми, що дозволяють індивідуалізувати умови договору, та імперативні приписи, які встановлюють єдині стандарти. Завдяки цьому створюється баланс між договірною свободою і захистом публічних інтересів.

Адміністративно-правовий вимір вантажних перевезень виявляється в тому, що суб'єкт публічного адміністрування завжди наділений владними повноваженнями, що дає змогу забезпечувати дотримання обов'язкових правил і норм. Такі відносини можуть виникати незалежно від волі іншої сторони, що підкреслює їх імперативний характер. Водночас вони охоплюють як вертикальні, так і горизонтальні зв'язки, зокрема під час координації роботи різних видів транспорту чи узгодження умов безпеки. У цій площині адміністративно-правові відносини виконують функцію контролю та забезпечення законності перевезень. Вони формують підґрунтя для уніфікованого регулювання та запровадження відповідальності за порушення у транспортній сфері.

Судова практика підтверджує, що правові відносини у сфері вантажних перевезень не обмежуються лише договірними зв'язками, а включають і питання відповідальності за неналежне виконання зобов'язань. Аналіз конкретних справ демонструє, що порушення умов перевезення, зокрема самовільне перевантаження чи недотримання маршрутів, може кваліфікуватися як істотне порушення договору. У таких випадках вирішення правової суперечки здійснюється через застосування норм

національного законодавства та міжнародних конвенцій, що регулюють перевезення вантажів. Значну роль відіграє питання строків позовної давності, яке може стати перешкодою для захисту порушених прав навіть за наявності підтверджених порушень. Це підкреслює важливість своєчасного реагування сторін на випадки недотримання умов перевезення.

Нормативне регулювання у сфері залізничного та автомобільного транспорту по-різному визначає поняття вантажу та категорію вантажних перевезень, проте в обох випадках спільним є розгляд вантажу як об'єкта правовідносин. У залізничному транспорті вантаж визначається як матеріальні цінності, що перевозяться у спеціально призначених вагонах, для яких встановлюються правила збереження, оформлюються документи та визначається відповідальність сторін. В автомобільному транспорті акцент робиться на договірній основі перевезення та обов'язковому оформленні товарно-транспортних накладних. Також автомобільні перевезення регламентуються додатковими вимогами безпеки, габаритно-вагового контролю та міжнародних стандартів. Це забезпечує комплексність і багатовимірність правового регулювання у транспортній сфері.

Отже, поняття правових відносин у сфері вантажних перевезень охоплює поєднання договірних, адміністративних і судових аспектів, які разом формують правове середовище для здійснення транспортування. Вони визначаються через об'єкт перевезення, статус сторін, умови договору, юридичні факти та механізми відповідальності. Важливим є баланс між приватноправовими інтересами учасників і публічними завданнями забезпечення безпеки, ефективності та законності. Міжнародні стандарти та конвенції гармонізують ці відносини, а судова практика конкретизує механізми їх реалізації. Правові відносини у сфері вантажних перевезень можна схарактеризувати як системне утворення, яке відображає складність і взаємозалежність економічних, правових і організаційних процесів у транспортній галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Collins COBUILD Advanced Learner's Dictionary. freight transportation. *Collins English Dictionary*. 2024. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/freight-transportation>
2. Лідовець Р. А. Поняття вантажу за договором перевезення вантажу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Право. 2011. Вип. 17. С. 117–122.
3. Теорія держави і права : підручник / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків. Право, 2015. 368 с.
4. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
5. Шишка Р. Б. Механізм правового регулювання перевезень. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 120–125.
6. Волкова А. В. Механізм правового регулювання перевезень вантажів автомобільним транспортом. *Юридичний вісник*. 2014. № 1 (30). С. 96–100.
7. Павлюк С. М. Правове регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні: автореф. дис. ... д. філософ: 081. Право. Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2020. 20 с.
8. Про транспорт : Закон України від 10 листопада 1994 № 232/94-ВР. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/232/94-%D0%B2%D1%80>
9. Рішення Господарського суду Львівської області від 05 квітня 2019 р. у справі № 914/2044/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. Дата набрання законної сили: 9 квітня 2019. 2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81368498>
10. Про залізничний транспорт : Закон України від 04 липня 1996 № 273/96-ВР. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/273/96-%D0%B2%D1%80>
11. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05 квітня 2001 № 2344-III. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2344-14>